

Шәріп Ж.Қ.

*«7M04206-Құқықтану» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
(ғылыми жетекші – философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор
Акимжанова М.Т.)*

АЛИМЕНТТЕРДІ ӨНДІРІП АЛУДЫҢ СОТ ТӘРТІБІ

Алименттік келісімді жасасу арқылы алименттік міндеттемелерін реттеу мүмкіндігі пайда болғанға дейін алименттерді өндіріп алудың сот тәртібі алименттерді алушының өзінің субъективті құқықтарын іске асырудың жалғыз құқықтық тетігі болды. Бұл институттың ұзақ тарихы мен қалыптасқан заң тәжірибесі, сондай-ақ материалдық-құқықтық және іс жүргізу аспектілеріндегі белгілі бір ерекшеліктері бар. Алайда, жинақталған тәжірибеге қарамастан, алименттерді өндіріп алудың сот тәртібін құқықтық реттеу әлі де қосымша талдау мен назар аударуды қажет ететін даулы мәселелерді қамтиды.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің қолданылу мерзімінің он төрт жылында оң және теріс аспектілерді қамтитын отбасылық және азаматтық-процестік құқық нормаларын қолданудың айтарлықтай тәжірибесі жинақталды. [1] Көптеген мәселелер сот тәжірибесі деңгейінде сәтті шешілді, әсіресе «Соттардың алименттерді өндіріп алу жөніндегі істерді қараған кезде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысының арқасында.[2] Осы санаттағы істер бойынша қол жетімді шешімдерді, сондай-ақ сот тәжірибесіне шолулар мен қорытындыларды талдау бізге осындай істердің бірнеше салыстырмалы түрде оқшауланған топтарын бөліп көрсетуге және жүйелеуге мүмкіндік берді. Зерттеу барысында ҚР «Соттардың алименттерді өндіріп алу жөніндегі істерді қараған кезде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысының мазмұнына байланысты кемшіліктер анықталды. Сонымен қатар, сараптамалық пікірлерді талдау негізінде біз осы саладағы құқық қолданудағы ықтимал проблемаларды белгіледік, сондай-ақ оларды шешудің мүмкін жолдарын ұсындық. Зерттеу барысында біз келесі төрт негізгі топқа бөлінген 20 жуық сот шешімдерін зерттедік.

Бірінші топты дәлелдеу мәселелерімен байланысты емес процестік проблемалары бар соттардың шешімдері құрайды. Ең алдымен, ең көп таралған мәселелердің бірі соттылықпен байланысты даулар, атап айтқанда судьялардың істердің белгілі бір санаттары бойынша сот бұйрықтарын беру туралы өтініштерді қабылдауының заңдылығына қатысты даулар болып табылатынын атап өткен жөн. Іс жүзінде судьялар сот бұйрығын беру туралы өтініштерді келесі негіздер бойынша қабылдаудан жиі бас тартты: Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу заңнамасының нормаларында көзделмеген талаптарды қою, сол талаптар арасындағы, сол пәні туралы және сол негіздер бойынша дау бойынша заңды күшіне енген сот шешімінің болуы, сондай-ақ құқық туралы даудың болуы. Мысалы, егер борышкер сот шешімі негізінде басқа адамдарға алименттерді төлеп қойған болса, судьялар алименттерді өндіріп алу туралы сот бұйрығын шығарудан заңды түрде бас тартты. Мұндай жағдайларда өндіріп алушыға талапты іс жүргізу тәртібімен дауды шешу үшін талап арызбен сотқа жүгіну құқығы түсіндірілді.[3]

Талаптар арасында алименттерді төлеу туралы келісім жасалған жағдайларда алименттерді өндіріп алу туралы өтініштерді соттардың қарауына байланысты істер жатады. Қазіргі уақытта заң шығарушы алименттерді өндіріп алудың сот тәртібін субсидиарлы тетігі ретінде қарастыруда. Бұл Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің ережелерімен расталады, онда

алимент өндіріп алу туралы сотқа жүгіну оларды төлеу туралы келісім болмаған жағдайда ғана мүмкін болатындығы нақты көрсетілген.[1] Сонымен қатар, егер оларды төлеу туралы келісім бойынша міндеттемелер бұрын орындалмаған болса, алименттерді алу құқығы пайда болған кезден бастап сотқа жүгінуге мүмкіндік береді.

Алименттерді төлеудің ерікті тәртібі оларды өндіріп алу туралы өтінішпен сотқа жүгіну мүмкіндігін жоққа шығармайды. Алайда, соттың жасалған келісімнің елеулі бұзушылықтары туралы дәлелдемелер ұсыну талабы және мұндай дәлелдемелер болмаған кезде талап қоюдан бас тарту негізсіз болып табылады. [4;8] Бұл мәлімдеме негізінен дұрыс, өйткені алименттік келісімінің шарттарын орындамау немесе тиісінше орындамау алименттерді өндіріп алу туралы талап бойынша дәлелдеменің нысанасына кірмейді. [1] Дегенмен, бұл ұстанымның жалпы дәлелі жеткілікті сенімді емес және қосымша талдауды қажет етеді.

Әрекет етуші отбасылық-неке заңнамасының нормаларына сәйкес оларды кәмелетке толмаған балаларға төлеу туралы келісімде қарастырылған алименттердің мөлшері сот арқылы өндіріп алынуы мүмкін мөлшерден төмен болмауы керек. Осылайша, заң шығарушы алименттерді алушының субъективті құқықтарын олардың ең төменгі мөлшеріне қарай қорғауды қамтамасыз етті. Сонымен қатар, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 166 бабы алименттік туралы келісімнің атқарушы құжаттың күші бар екенін анықтайды. Демек, сотқа жүгінген кезде талап-арыз берген тарапта алимент өндіріп алу құқығын растайтын атқару құжаты бар, ол басынан бастап сот шешімімен белгіленгеннен кем емес мөлшерде болу керек. [5]

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 159 бабы алименттер туралы келісімді сот тәртібімен бұзудың немесе өзгертудің екі негізін анықтайды:

- 1.Тараптардың материалдық немесе отбасылық жағдайының айтарлықтай өзгеруі.
- 2.Тараптар арасында алимент келісімін өзгерту немесе бұзу туралы келісімнің болмауы.

Алайда, заңнамада алимент төлеу туралы келісімінің орындалмауы немесе тиісінше орындалмауы салдарынан оны бұзу мүмкіндігі туралы айтылмайды. Осыған байланысты, алимент төлеу туралы келісімін өзгертудің немесе бұзудың үшінші себебі ретінде орындамауды немесе тиісінше орындамауды қамтитын жаңа негізмен толықтыруды ұсынған жөн. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда дауды шешудің сотқа дейінгі тәртібін міндетті түрде сақтау талап етілмейді. Мысалы, егер алимент төлеу туралы келісімі сот орындаушылары қызметі арқылы мәжбүрлеп орындауға бағытталған болса, бірақ борышкер орындамаса, сот орындаушысы-орындаушыдан тиісті анықтама беру жеткілікті. Мұндай жағдайларда сот орындаушысы дауды шешуді жеңілдететін және жеделдететін тәуелсіз талаптарсыз іске үшінші тұлға ретінде қатысуға тартылуы керек.[5]

Сот шешімдерінің екінші тобына алиментті тұрлаулы ақшалай сомада немесе борышкер табысының пайызы түрінде өндіріп алуға байланысты істер жатады. Алименттерді белгіленген ақшалай сомада өндіріп алу туралы талаптарды қанағаттандыру кезінде соттар, әдетте, мынадай мән-жайларды жеке де, олардың жиынтығында да ескереді: алименттер төлеушінің уақытша жұмыссыздығы, оның меншігінде көлік құралдарының немесе жылжымайтын мүліктің болмауы, өзге де алименттік міндеттемелердің болмауы, сондай-ақ еңбек қызметіне кедергі келтіретін денсаулық жағдайы бойынша шектеулердің болмауы. Сот алименттерді табыстан немесе өзге де табыстан алынған үлестерде өндіріп алу мүмкіндігін ғана емес, сондай-ақ осындай өндіріп алумен байланысты қиындықтарды, сондай-ақ тараптардың бірінің мүдделерін елеулі түрде бұзу ықтималдығын да назарға алады. Бұл тәсіл «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 159 бабының ережелеріне сәйкес келеді, бұл біздің ойымызша негізделген және әділ. Осы санаттағы істерді қарау кезінде соттар алимент төлеуші жауапкерге тұрақты ресми жалақының және тұрақты жұмыс орнының бар екендігі туралы дәлелдемелер беру міндетін жүктейді.[3]

Үшінші топқа алименттердің мөлшері, оларды өндіріп алу тәсілі (тұрлаулы ақшалай сомада немесе төлеушінің табысынан үлестерде), сондай-ақ өзге де маңызды мән-жайларды

соттар баланы қамтамасыз етудің бұрынғы деңгейін барынша сақтау қағидасы негізінде айқындайтын істерді жатқызуға болады. Бұл ретте тараптардың материалдық және отбасылық жағдайы, сондай-ақ басқа да назар аударарлық факторлар ескеріледі. Соттар сондай-ақ алименттерді алушы үшін де, алименттерді төлеуші үшін де қажетті өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге ұмтыла отырып, алименттік міндеттемелері шеңберінде кәмелетке толмаған балалар мен олардың ата-аналарының мүдделерінің теңгеріміне қол жеткізуге отбасылық заңнаманың бағытталуын басшылыққа алады.[6;64]

Төртінші топқа негізінен алименттерді төлеушінің табысын белгілеуге байланысты істер кіреді, бұл алименттік міндеттемелерінің мөлшерін анықтауға негіз болады. Соттар ресми жалақыдан басқа көздердің кірісі ретінде есепке алу кезінде әлі де сақтық танытып отырғанын көреміз. Біздің ойымызша, бұл тәсіл тым тұрақты және Қазақстанның қазіргі әлеуметтік-экономикалық шындығын көрсетпейді. Елде мүлікті (мысалы, тұрғын үй немесе коммерциялық жылжымайтын мүлік, көлік құралдары) жалға беруден түскен табысқа өмір сүретін қоғам класы қалыптасқан жағдайда, алимент өндіріп алу кезінде мұндай кірістерді елемеу негізсіз болып көрінеді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта халықтың едәуір бөлігі ресми түрде декларацияланатын табысы жоқ өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санатына жатады. Бұл фактор сонымен қатар алименттерді төлеушілердің нақты кірістерін барабар есепке алу үшін сот тәжірибесінен икемді тәсілді қажет етеді.[6;66]

Сонымен қатар, қазіргі уақытта соттар жалақыдан басқа, алименттерді өндіріп алудың үлестік тәртібін белгілеу үшін табыс көзі ретінде өтеулі қызметтер көрсетуге арналған азаматтық-құқықтық шарттарды орындаудан алынған кірістерді мойындайтынын атап өтуге болады. Бұл оң үрдіс әрі қарай жалғасады деп үміттенеміз. Осы санаттағы тұлғалардың субъективті құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін алименттерді алушылар мен оларды бір топ шеңберінде заң бойынша алуға құқығы бар басқа тұлғалар арасындағы күтіп-бағу деңгейінің пропорционалдылығы қағидасын ұстану қажет. Мысалы, кәмелетке толмаған балаларға алименттерді өндіріп алу кезінде олардың мөлшері (екінші ата-ана беретін қосымша күтімді ескере отырып) алименттерді алушылар үшін де, оның асырауындағы төлеушінің басқа кәмелетке толмаған балалары үшін де шамамен тең өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуі керек деп есептейміз. Соттар қазіргі уақытта олардың материалдық жағдайын бағалау кезінде тараптардың барлық кіріс көздерін есепке алуға ерекше назар аударады. Бұл ретте кірістердің есепке алынатын түрлерінің тізбесі едәуір кеңейтілді.

Сот тәжірибесінде сот шешімінде баланың кәмелетке толуы сияқты алименттерді төлеуді тоқтатудың жекелеген негіздері, сондай-ақ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 176-бабының 2-тармағынан басқа заң нормаларында бекітілген басқа да негіздер көрсетіледі.[1] Алайда, осы тармақта көзделген жағдайларда алименттік міндеттемелерін тоқтату үшін негіздер, әдетте, егжей-тегжейлі көрсетілмейді. Бұл шешімде көрсетілген негіздер, мысалы, кәмелетке толу сияқты, уақыт өте келе сөзсіз жүзеге асырылатындығына байланысты болуы мүмкін, ал басқа жағдайлар, мысалы, қайтадан некені (ерлі-зайыптылықты) қию, ықтималды және келуі де, келмеуі де мүмкін.

Сонымен қатар, заң ата-аналар, балалар, ерлі-зайыптылар және бұрынғы ерлі-зайыптылар санатына жатпайтын отбасы мүшелері үшін алименттердің мөлшерін анықтаудың арнайы ережелерін белгілейді. Бұл ережелер мұндай адамдарды күтіп-бағу міндеттері бірнеше алименттерді төлеуге жауапты адамдар арасында бөлінуі мүмкін екендігіне байланысты. Негізгі ережелер келесілерді қамтиды:

1.Сот алименттерді төлеуге әрбір алименттерді төлеуге міндетті адамның қатысу үлесін олардың материалдық және отбасылық жағдайына қарай айқындайды, бұл олардың әрқайсысы үшін алименттің әртүрлі мөлшерін белгілеуге мүмкіндік береді.

2.Алименттерді өндіріп алу туралы талап барлық міндетті тұлғаларға емес, олардың біреуіне немесе бірнешеуіне берілуі мүмкін. Жауапкерлерді таңдау талапкердің қалауы бойынша қалады және адамдардың қалған міндеттерін жауапкер ретінде тарту іс жүзінде мүмкін емес. Алайда, жауапкерлер алимент төлеуге міндетті басқа адамдардың болуын көрсетуге құқылы, бұл өндіріп алынатын соманың азаюына әсер етуі мүмкін. [7; 44]

Мұндай жағдайларда сот шешімі істің мән-жайына байланысты болуы мүмкін. Мысалы, егер талапкер жеткілікті қаражаты жоқ деп санайтын адамға талап қоймаса, сот алименттердің мөлшерін анықтау кезінде бұл адамды ескермеуге құқылы. Егер талапкер жеткілікті қаражаты бар адамға жеке себептер бойынша талап қоймаса, сот жауапкерлердің жағдайының нашарлауына жол бермеу үшін осы фактіні ескеруі мүмкін. Мұндай істерді қарау бағалау сипатында болады және алимент өндіріп алғаннан кейін тараптардың өмір сүру деңгейіне әсер ететін кірістер, шығыстар, отбасылық жағдайы және өзге де мән-жайлар туралы мәліметтерді қоса алғанда, тараптар ұсынған дәлелдемелерге байланысты болады. Істі жан-жақты қарау үшін сот мұндай адамдарды ҚР АПК-ің 53-бабында көзделген тәртіппен жауапкер тарапынан үшінші тұлға ретінде тарта алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2024.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277#activate_doc=2
2. «Соттардың алименттерді өндіріп алу жөніндегі істерді қараған кезде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2019 жылғы 29 қарашадағы № 6 Нормативтік қаулысы (2023.28.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39930597#activate_doc=2
3. «Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі (2024.03.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909#activate_doc=2
4. Оськина И., Лупу А. Соглашение об уплате алиментов // ЭЖ-Юрист. - 2013. № 33. - С. 8–11.
5. «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңы (2024.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30618845#activate_doc=2
6. Максуров А. А. Особенности судебного порядка взыскания алиментов // Сибирский юридический вестник. - № 1(88), 2020. – С.63-69.
7. Куанова И.З. Методика подготовки дела, судебного разбирательства и составления судебного решения по спорам об алиментных обязательствах / Практическое пособие. - - Астана, 2015. – 178с.